

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДОГОВІРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ



В. ЛУЦЬ
доктор юридичних наук,
професор,
академік АПрН України

Договірне право — це серцевина цивільного права як галузі українського права, яким регулюється система майнових та особистих немайнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Договір — одна з найдавніших правових конструкцій, що розвивалася одночасно з розвитком приватного права протягом багатьох віків.

Договірне право пов'язане з поняттям договору, легальне визначення якого подається в ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України (далі — ЦК): договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків. Отже, терміну «домовленість» (угода) надається тут властиве йому значення як погодженому волевиявленню двох або більше осіб.

Про сферу дії договірних прав можна говорити, звернувшись передусім до положень ст. 47 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. [1], відповідно до яких право, що застосовується до договору, охоплює: 1) дійсність договору; 2) тлумачення договору; 3) права та обов'язки сторін; 4) виконання договору; 5) наслідки невиконання чи

неналежного виконання договору; 6) припинення договору; 7) наслідки недійсності договору; 8) відступлення права вимоги та переведення боргу згідно з договором. Право, яке застосовується до форми договору, визначається відповідно до ст. 31 цього Закону.

І хоча зазначені положення стосуються регулювання договірних відносин у міжнародному приватному праві, вони так само можуть бути застосовані для визначення сфери дії норм договірних прав у внутрішньому цивільному обороті.

В юридичних наукових дослідженнях поняття та зміст договірних прав не завжди трактуються однозначно. Так, С. Бервено, проаналізувавши різні погляди з цього питання, дійшов висновку, що «договірне право можна визначити як сукупність правових норм, розміщених у ЦК України, інших актах цивільного законодавства та інших актах законодавства України, які встановлюють: принципи договірних відносин; правила та порядок укладення договору; зміст договору, тобто права та обов'язки сторін; порядок виконання договірних зобов'язань; правові наслідки неналежного виконання (невиконання) договірних

зобов'язань та способи захисту порушених прав сторін договору» [2].

Стосовно господарських договорів О. Беяневич відстоює існування господарського договірних прав як сукупності господарсько-договірних норм, що регулюють усі стадії існування договірних зобов'язань, включаючи переддоговірну стадію (стадію укладення господарського договору); воно є складним інститутом господарського права, в якому вирізняються загальні положення про договори та спеціальні норми про окремі види господарських договорів [3].

Як видно з наведених визначень, договірне право як інститут відповідно цивільного права (С. Бервено) чи господарського права (О. Беяневич) розглядається з нормативістських позицій як сукупність правових норм. Таке поняття договірних прав не відповідає сучасному розумінню права взагалі, яке не обмежується лише законодавством як однією з його форм, але включає й інші соціальні регулятори, зокрема, моральні та релігійні норми, традиції, звичаї тощо [4], а також наукові доктрини, практику застосування нормативних актів тощо.

У розвитку інституту договору і відповідно договірних прав в сучасних умовах помітна дія різних за характером і часто суперечливих тенденцій.

Так, з одного боку, в регулюванні майнових відносин розширюється свобода волевиявлення у визначенні своїх прав та обов'язків як ознака диспозитивного методу регулювання. Відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦК сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, крім тих положень, обов'язковість яких для сторін прямо випливає із самого акта законодавства чи його змісту або із суті правовідно-

син між сторонами. Серед загальних принципів цивільного законодавства (ст. 3 ЦК) названа свобода договору, яка полягає не лише у вільному укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору сторонами (ст. 627 ЦК), а й у свободі вибору форми договору, праві на укладення «непозначених», «змішаних» договорів, можливість встановлювати способи забезпечення договірних зобов'язань, форми (міри) відповідальності за їх порушення тощо [5]. При цьому, звичайно, сторони мають враховувати вимоги ЦК та інших актів законодавства, звичаїв ділового обороту, вимоги розумності, добросовісності та справедливості.

У сучасних наукових дослідженнях, зокрема, підкреслюється, що принцип добросовісності постає основним критерієм правомірності дій сторін договірних зобов'язань, який проявляється через конкретні загальні та спеціальні склади добросовісної поведінки [6].

Підкреслюючи розширення свободи волевиявлення сторін при укладенні договорів у певних сферах економічних відносин, зокрема, тих, які в умовах командно-адміністративної системи формувались на основі планових приписів, необхідно відзначити також протилежну тенденцію, яка властива сучасному договірному праву зарубіжних країн. Йдеться про те, що з метою захисту інтересів слабкої сторони договору та забезпечення збалансованого розвитку майнового обороту запроваджується ряд обмежень дії принципу свободи договору, що проявляються, зокрема, в інтенсивному розвитку антимонопольного законодавства, законодавства про захист прав споживачів, державному регулюванні ціноутворення, регулювання якості товарів, робіт і послуг тощо.

Важливою тенденцією розвитку цивільного і, зокрема, договірної права є зближення та взаємопроникнення елементів речових, зобов'язальних та інших правовідносин. Це проявляється насамперед у договорах, спрямованих на перехід права власності від відчужувача до набувача майна (купівля-продаж, поставка, міна, дарування, довічне утримання, рента тощо). Прикладом договірної конструкції, в якій поєднуються речові та зобов'язальні елементи правовідносин, є договір управління майном (глава 70 ЦК). Відносини між установником управління та управителем майна за цим договором мають зобов'язальний характер. Але управитель, якщо це визначено договором, є довірчим власником цього майна, яким він володіє, користується і розпоряджається відповідно до закону та договору управління майном, хоч до нього й не переходить право власності на це майно (ч. 5 ст. 1033 ЦК). Отже, крім зобов'язальних прав та обов'язків управителя перед установником управління, управитель може бути наділений і речовими правами як довірчий власник у відносинах як з установником управління, так й іншими особами.

Договір може породжувати правовідносини у сфері використання об'єктів інтелектуальної власності (наприклад, ліцензійний договір); на підставі засновницького договору виникають суб'єкти корпоративних відносин (повні та командитні товариства); злиття або приєднання акціонерних товариств також відбувається на основі договору (ст. 81 Закону України «Про акціонерні товариства») тощо.

Поглиблення та ускладнення економічних зв'язків у внутрішньому та зовнішньому обороті призводять до

трансформації системи договорів, появи нових договірних форм, зокрема, у сферах надання послуг, обробки інформації, міжнародної науково-технічної кооперації тощо. Договірні відносини дедалі частіше набувають комплексного та довготривалого характеру (договори оренди підприємств як цілісних майнових комплексів, лізингу, факторингу тощо).

Важливим напрямом розвитку договірної права України є його адаптація до законодавства Європейського Союзу [7]. Економічні інтеграційні процеси потребують відповідної правової інтеграції, зокрема, поступового наближення правового забезпечення майнових відносин товарного характеру в Україні до умов внутрішнього ринку ЄС, до правових засад і принципів, що діють на цьому ринку, з метою досягнення сполучності з нормами права ЄС та країн-членів, а згодом — гармонізації, а також уніфікації у деяких галузях [8]. Це стосується насамперед договірної права.

На сучасному етапі в Європі проводиться доволі інтенсивна робота щодо підготовки єдиного Європейського цивільного кодексу, який може стати кульмінацією в уніфікації однієї з найважливіших галузей законодавства. Певною передумовою в цьому слугуватиме уніфікація договірної права ЄС, здійснена на основі порівняльного аналізу правових систем ЄС та інших країн Комісією по Європейському договірному праву, очолюваною професором Оле Ландо. Цей документ, що має назву «Принципи Європейського договірної права» [9], є самостійним джерелом правового регулювання в країнах ЄС і може бути зразком для удосконалення вітчизняного цивільного законодавства.

Але для входження України в правовий простір ЄС, зокрема у сферу до-

говірної права, важливим є усунення дублювання та розбіжностей, які існують у регулюванні договірних відносин за Цивільним і Господарським кодексами України. Пріоритет тут повинен надаватись положенням Цивільного кодексу, які мають для договірної права загальний характер.

Має бути проведена велика робота з оновлення масиву нормативно-правових актів у сфері цивільного і господарського законодавства, а також договірної та судової практики щодо застосування цього законодавства.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Відомості* Верховної Ради України. — 2005. — № 32. — Ст. 422.
2. *Бервено С. М.* Проблеми договірної права України : моногр. / С. М. Бервено. — К., 2006. — С. 54–55.
3. *Беляневич О. А.* Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. А. Беляневич. — К., 2006. — С. 107.
4. *Ромовська З.* Українське цивільне право : Загальна частина. Академічний курс : підруч. / З. Ромовська. — К., 2005. — С. 89–90.
5. *Луць А. В.* Свобода договору в цивільному праві України : навч. посіб. / А. В. Луць. — К., 2004. — С. 47.
6. *Павленко Д. Г.* Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. Г. Павленко. — К., 2009. — С. 13.
7. *Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу* : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // ВВР. — 2004. — № 29. — Ст. 367.
8. *Вишняков О. К.* Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу : дис. ... д-ра юрид. наук / О. К. Вишняков. — Одеса, 2008. — С. 5.
9. *Вестник* Высшего Арбитражного суда Российской Федерации. — 2005. — № 3–4.